

УДК 32.001:324:323(477)

ТЕОРЕТИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ**Вікторія Бунь**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: victoriabun@mail.ru*

Досліджено суть і ознаки, а також обґрунтовано доцільність розмежування понять “електоральний вибір”, “електоральна поведінка”, “електоральна участь”, “електоральна діяльність” як різних форм вияву електоральної суб'єктності громадян.

Ключові слова: електоральний вибір, електоральна поведінка, електоральна участь, електоральна діяльність.

Оскільки вибори перетворились на одну з центральних подій політичного життя нашої країни, то особливості поведінки учасників цього процесу та електоральні переваги виборців швидко потрапили у фокус дослідження вітчизняних політологів, соціологів, психологів. Зазначена проблематика перебуває також у центрі уваги різноманітних публіцистичних розвідок. Загалом в Україні вивчення електоральних процесів розпочалось від початку 90-х років ХХ ст. і було природно пов'язане з проведенням перших конкурентних виборів. Розглядаючи електоральні переваги виборців, дослідники зазвичай одразу переходили до аналізу детермінант електорального вибору, а поняття “електоральна поведінка”, “електоральний вибір” залишали без чіткого означення.

Загалом дії громадян у період виборчої кампанії характеризують за допомогою різноманітних понять. Так, учені застосовують терміни “електоральна поведінка”, “електоральна участь”, “електоральна залученість”, “електоральна активність”, “електоральна діяльність”, “електоральні уподобання, переваги, установки” тощо. Часто ці поняття використовують як синонімічні, ставлячи між ними знак рівності. Отже, мета статті – аналіз суті й ознак таких понять як “електоральний вибір”, “електоральна поведінка”, “електоральна участь”, “електоральна діяльність” як різних форм вияву електоральної суб'єктності громадян.

Найчастіше, характеризуючи поведінку електорату під час виборів, дослідники послуговуються термінами “електоральна участь” або “електоральна поведінка”. У науковій літературі простежуємо безліч класифікацій, у котрих різні вияви поведінки виборців називають формами як політичної поведінки, так і політичної участі. Термін “електоральна поведінка” застосовують українські дослідники О. Вишняк, Г. Циганенко та російські О. Мелешкіна, Ю. Шевченко, Г. Голосов, Ж. Тощенко, Г. Дилигенський, О. Шестопал, М. Холмська, В. Іванов, Г. Семигін, В. Адонін, А. Ахременко, С. Баранов, В. Лапкін, В. Пантін, А. Соловійов, О. Ільїн, М. Ільїн, Н. Анохіна. Поняття “votingelectoralbehavior” також часто використовують іноземні науковці.

Терміном “електоральна поведінка” означають електоральні переваги виборців, виражені ними в процесі голосування. У такому випадку дослідники зазвичай ставлять знак рівності між поняттям “електоральна поведінка” і “голосування”.

Однак виокремимо низку визначень, що не обмежують поняття “електоральної поведінки” лише етапом вираження власних політичних пріоритетів під час голосування. Так, електоральну поведінку трактують як “сукупність дій (вчинків) громадян, пов’язаних зі здійсненням місцевих або загальнонаціональних виборів у органи влади, а також їхньою участю в референдумах” [10]. Формами електоральної поведінки називають протестне голосування, голосування проти всіх, конформістське голосування за партію та лідера, котрих підтримують більшість громадян. Це визначення, на нашу думку, дуже широке й охоплює всі види діяльності громадян у період виборчої кампанії. По-перше, автори не уточнюють чи йдеться про поведінку рядових громадян чи фахових політиків. У цьому випадку суб’єктами електоральної поведінки є всі громадяни держави, а отже, це можуть бути і рядові виборці, а також кандидати в депутати чи інші учасники виборчого процесу. По-друге, дії громадян, пов’язані зі здійсненням місцевих або загальнонаціональних виборів у органи влади, не обмежуються участю в голосуванні, а можуть охоплювати і діяльність з організації виборчої кампанії, участь у передвиборчих мітингах, зустрічах, роботу спостерігачами або членами виборчої комісії тощо.

Дослідниця І. Охременко розуміє електоральну поведінку як “форму вияву політичної поведінки громадян стосовно делегування своїх повноважень; участь у періодичних діях, пов’язаних із делегуванням повноважень” [8, с. 19]. Як і в попередньому визначенні, учена не обмежує поняття електоральної поведінки лише етапом голосування, вводячи до складових досліджуваного феномену участь в акціях передвиборчої кампанії і, навіть, такі процедури як відклик і переобрання депутатів. Вона наголошує також на потребі розрізнати поведінку електорату і поведінку виборців. Поняття “електорат” дослідниця трактує у вузькому значенні, як коло виборців, котрі стабільно голосують за певну політичну партію. Поведінка електорату натомість розуміється, як “зміни чисельності голосів, що були віддані партіям і кандидатам на виборах порівняно з попереднім голосуванням, а також зміни чисельності (порівняно зі зареєстрованими виборцями) абсентеїстів” [8, с. 20]. У такому випадку досліджується динамічний аспект електоральної поведінки, тобто її зміна від виборів до виборів.

Загалом можна виокремити два найхарактерніші визначення терміна “електорат”. Політологічне тлумачення розкриває зміст поняття електорат як кола виборців, котрі постійно голосують за певну політичну силу. А отже великі партії, що давно сформувалися, мають постійний електорат. Соціологічне визначення ширше – у ньому під електоратом розуміють сукупність громадян з правом голосу. В такому значенні “електорат” стає фактично тотожним поняттю “виборець”.

У схожому руслі інтерпретують електоральну поведінку автори словника “Вибори: виборче право і виборчий процес у Російській Федерації”, означуючи “електоральну поведінку” як поведінку виборців у період виборів [3, с. 141–142]. Причому головним, але не єдиним, елементом електоральної поведінки називають волевиявлення виборців у момент голосування. Учений А. Маренков пропонує ще одне визначення електоральної поведінки: “Це дії або бездіяльність електорату, пов’язані з делегуванням владних повноважень політичному суб’єкту (лідеру або партії) в процесах їхньої взаємодії” [7, с. 22]. Коли ж визначати електоральну поведінку як політичні пріоритети виборців, що декларуються ними під час голосувань на виборах та референдумах, то акцентується не стільки на формальній стороні, процедурі виборів (хоча цей аспект дуже важливий), скільки на змісті вибору. В центрі дослідження є не сам акт голосування, а питання, за кого проголосував виборець і чому. Необхідно у

зазначеному контексті вирізнити форми електоральної поведінки: 1) дії окремих учасників; 2) масові виступи; 3) активність організованих суб'єктів; 4) стихійні дії натовпу; 4) акції на підтримку системи; 6) участь або неучасть у голосуванні; 5) протестне голосування [12, с. 775]. Запропонований поділ не обмежується лише актом голосування, а й охоплює дії всіх учасників виборчого процесу впродовж усього електорального циклу. Вважаємо такий підхід не зовсім доцільним, оскільки відбувається штучне включення у зміст поняття “електоральна поведінка” різних форм електоральної участі й діяльності. Натомість до форм електоральної поведінки варто зарахувати участь насамперед рядових виборців у всіх складових виборчої кампанії та певні дії після її завершення й оголошення результатів (приміром відкликання депутатів). У такому випадку дії інших учасників виборчого процесу (кандидатів та партій, їх команд, інших організаторів виборчої кампанії тощо) потрібно означити як електоральну діяльність.

Отже, електоральна поведінка – це система дій і бездіяльності громадян поза їх фаховими обов'язками, пов'язана зі здійсненням місцевих або загальнодержавних виборів до органів влади і пристосуванням до умов їхнього проведення.

Дослідниця Н. Ротар наголошує, що електоральна суб'єктність громадян в умовах політичної трансформації виходить за межі категорії поведінки і повинна бути пояснена в термінах політичної участі. Значну увагу вона приділяє електоральній участі як різновиду політичної. Аналізуючи електоральну суб'єктність, учена розглядає участь рядових громадян у передвиборчих кампаніях і у голосуванні, а також різні форми протестного голосування. Тобто такі форми участі як абсентеїзм, голосування, робота з просування іміджу політичної партії або кандидата, участь у мітингах та зборах (у випадку, коли вони відбуваються у період виборчої кампанії та покликані змусити виборця голосувати за певну партію або кандидата) можемо означити як вияви електоральної суб'єктності громадян. У випадку таких дій громадян вважаємо за доцільне використовувати термін “електоральна участь” як конвенційну форму прояву політичної участі. Означуючи термін “електоральна участь”, наголосимо, що він передбачає існування певних інституційних та процесуальних форм участі, є інституціоналізованою поведінкою, коли громадянам пропонують певні схеми, зразки поведінки, інститути, правила та закони, котрі регламентують організацію політичного життя в державі і дають змогу виборцям здійснити заплановані дії.

Вважаємо коректним застосування терміна “електоральна участь”, оскільки здійснення електорального вибору найчастіше розглядають як форму конвенційної електоральної участі й аналізують саме в межах теоретичних підходів, об'єктом дослідження яких є різні форми політичної участі.

Для уникнення плутанини пропонуємо для означення діяльності громадян у період виборчої кампанії застосовувати терміни “електоральна участь” і “електоральна діяльність”. Дії інституційних суб'єктів електорального процесу (членів виборчих комісій, кандидатів на посаду президента, кандидатів у депутати, партій (блоків), уповноважених представників, довірених осіб, офіційних спостерігачів тощо) та суб'єктів, здатних безпосередньо чи опосередковано впливати на виборчий процес (організаторів виборчої кампанії, команд претендентів та ін.) не можна називати електоральною участю і доцільно означити як електоральну діяльність. У цьому випадку акцентується на факті обіймання суб'єктами електоральної діяльності певної посади й виконання ними професійних обов'язків. У такий спосіб електоральна діяльність

здійснюється в межах виконання службових обов'язків і характеризується реалізацією певного фахового інтересу.

Для характеристики дій рядових виборців у процесі виборчої кампанії вважаємо коректним застосування терміна “електоральна участь”. До проявів електоральної участі зараховуємо електоральний вибір (вираження власних політичних пріоритетів під час голосування на виборах); перегляд телепередач політичного характеру; спроби переконати інших голосувати певним чином та ініціювання політичних дискусій (обговорення політичних сюжетів з друзями і знайомими); участь у передвиборчих мітингах, зборах, зустрічах із кандидатами в депутати (у випадку, коли вони відбуваються в період виборчої кампанії та покликані змусити виборця голосувати за певну партію чи кандидата); активна робота з просування іміджу політичної партії або кандидата з метою перемоги їх на виборах (участь у виборчій кампанії поза власними професійними обов'язками).

До форм електоральної участі зараховують і протестну форму активності виборців. Так, Н. Ротар наводить три типи протестного голосування: ситуативно-протестне (голосування за відсутності кандидата, за якого можна проголосувати); системно-протестне (“елітарний протест”, оскільки передбачається, що виборець компетентно аналізує передвиборчі програми кандидатів і не бачить у списку кандидата, здатного вирішити актуальні для громадян проблеми); активно-протестне голосування (використовується в ситуації, коли громадяни не можуть визначити серед політичних партій і кандидатів, тих котрі виражають їхні політичні й соціально-економічні інтереси). Ця форма електорального протесту має стійкий, закономірний, повторюваний у часі характер з тенденцією до посилення [13, с. 152].

Також до форм електоральної участі доцільно зачислити “тихий протест” (відмову від голосування, голосування проти всіх та голосування за певного кандидата як форму протесту) й активний протест (участь у демонстраціях, пікетуваннях, блокадах, неофіційних страйках, спрямованих на перемогу або поразку тих чи інших політичних сил в період виборчої кампанії та після неї).

До ознак електоральної участі можна зарахувати характеристики, притаманні політичній участі загалом: 1. це дії, передусім, рядових членів політичної системи (поза їх професійними обов'язками), за допомогою яких вони впливають або намагаються вплинути на результати її діяльності; 2. електоральна участь має інструментальний характер, тобто передбачає певні інституціоналізовані шляхи реалізації її форм; 3. це дії, котрі здійснюють з метою виявлення, формування та реалізації власних політичних інтересів і для впливу на зміст політичних рішень, що ухвалюють на різних рівнях реалізації державної влади.

Отже, означуючи термін “електоральна участь”, наголосимо, що він передбачає існування певних інституційних та процесуальних форм участі, тобто є інституціоналізованою поведінкою, коли громадянам пропонують певні інституційні схеми, зразки поведінки, правила та закони, котрі регламентують організацію політичного життя в державі й допомагають виборцям здійснити заплановані дії.

Правомірність розмежування понять “електоральна участь” і “електоральний вибір” підтверджує Н. Ротар. Аналізуючи передвиборчий етап електорального циклу, вона звертає увагу на факт застосування виборцями специфічних форм політичної участі, котрі передують електоральному вибору. Для адекватного визначення електорального вибору як форми конвенційної електоральної участі звертаємося до означення терміна “вибір”. Специфіка його використання засвідчує, що знайти наукове визначення цього

поняття доволі складно. Найчастіше спроби пояснити термін “вибір” роблять психологи, наголошуючи на психологічних механізмах здійснення вибору. При цьому вибір може бути різнорівневим – від вибору ресторану, в який варто сходити, до вибору майбутньої професії або здійснення важливого стратегічного життєвого вибору. Зокрема, таке визначення вибору пропонують дослідники Д. Леонт'єв і Н. Пилипко: “Вибір має місце в ситуації порівняння ряду альтернатив за певним відомим суб'єкту критерієм, хоча цей критерій не обов'язково чітко сформульований. Іноді він може бути інтуїтивно зрозумілим” [6, с. 152]. У такому випадку маємо справу з простим вибором. Складніший так званий смисловий вибір, де критерії для порівняння альтернатив невідомі й суб'єкт вибору сам повинен їх визначити.

Проте український дослідник Г. Балл вважає визначення вибору як надання переваги одній з альтернатив на певній підставі надто абстрактним. Для того, аби подолати цей недолік, він вводить низку понять. А саме: S – активна система (у нашому випадку це виборець, котрий здійснює вибір); $T(S)$ – ситуація (у найширшому розумінні це може бути поточна політична ситуація, період тривання виборчої кампанії, що охоплює день виборів і голосування безпосередньо на виборчій дільниці); $V(S, T(S))$ – акт вибору. Науковець визначає його так: “Це такий фрагмент функціонування у ситуації $T(S)$ активної системи S , необхідними ознаками якого є: а) у цій ситуації є фізично можливими n ($n \geq 2$) альтернативних (тобто відмінних один від одного) варіантів функціонування системи S ; б) із вказаних варіантів здійснюється один і лише один; в) у детермінації такого здійснення бере участь модель $M(T(S))$ ситуації ($T(S)$), заздалегідь наявна у складі системи S . (Зокрема, це може бути психічна модель, причому в свідомості вона може бути представлена різною мірою)” [1, с. 7].

Таке визначення дає змогу констатувати, що акт вибору складається з внутрішнього й зовнішнього вибору. На нашу думку, вагомим є вибір внутрішній, який містить у концентрованій формі рішення, що визріло в процесі наполегливої внутрішньої психічної роботи. Кожен суб'єкт вкладає різний зміст у цей процес. Одному виборцеві буде достатньо порадитися з рідними і проголосувати так, як вони. Для іншого, компетентний вибір означатиме ознайомлення з передвиборними програмами, участь у мітингах, зустрічах з кандидатами в депутати тощо. Проте не варто применшувати ролі акту вибору як зовнішнього вираження рішення, сформованого раніше. Адже у випадку політичних виборів рішення не матиме жодної вагомості, коли не буде артикульоване виборцем безпосередньо на виборчій дільниці під час голосування.

Психологи також аналізують теоретичні моделі вибору. Так, процес простого вибору досліджують в рамках у межах теорії прийняття рішень. З позиції Д. Леонт'єва і Н. Пилипко, вибір розглядається як один з елементів прийняття рішення. Особистісні характеристики суб'єкта вибору зазвичай не враховуються, а вибір розглядається як “запрограмований механічний акт, що вирішує завдання оптимізації на основі заданого алгоритму” [6, с. 103].

До головних ознак “вибору” належить рефлексія: “Коли присутня рефлексія ситуації, можливий і вибір... Вибір – складно організована діяльність, яку здійснюють на різних рівнях складності й невизначеності ситуації” [5, с. 104].

Варто зазначити, що такі ознаки й закономірності простежуємо у випадку здійснення політичного й електорального вибору. В політології термін “політичний вибір” найчастіше застосовують у дуже широкому значенні як право народів самим визначати політичний устрій, шляхи національного розвитку [12, с. 237]. Саме в такому

контексті розглядає політичний вибір дослідник І. Пантін, наголошуючи: “вибір є об’єктивно зумовленим, при цьому його обумовленість розуміється як сукупність реальних альтернатив” [11, с. 157]. Важливим є твердження ученого, що “вибору як одного разу прийнятого рішення всіх або більшості – немає” [11, с. 157]. Він розглядає “політичний вибір” не як тотальне і одномоментне рішення, а як процес, що окрім того, ще й асинхронний. Тобто, в один і той самий час існують різнонаправлені тенденції; різні етапи вибору здійснюються не синхронно.

Отже, розуміючи “політичний вибір” як процес, а не одномоментний акт, необхідно зауважити: у такому випадку він потребує “постійного підтвердження”. Політичні обставини вимагають підтвердження незмінності вибраного курсу і прийнятого рішення.

Дослідник М. Ільїн акцентує на тому, що вибір у політиці – передусім дія, яка співвідноситься з контекстом, залежить від ситуаційних умов і переважно завдяки їм набуває якісних характеристик. В. Духневич вивчаючи політичний вибір, пропонує звертати увагу насамперед на такі аспекти, що є необхідними для здійснення вибору: 1) наявність альтернатив, котрі можуть бути вибрані; 2) суб’єкти вибору; 3) організатори ситуації політичного вибору. Він зазначає, що кожен вибір є особистісно значущим: для того, аби змусити суб’єкта зробити певний вибір, його необхідно правильно мотивувати. На особистісній значущості вибору наголошує Г. Балл, вважаючи особистісний вибір вищою формою вибору, що можна охарактеризувати як вчинок.

Однак політичний вибір здійснюють не лише народи й великі соціальні групи. З ним стикається і населення – у випадку діяльності в рамках інститутів громадянського суспільства, на виборах посадових осіб тощо. У контексті масової політичної поведінки можна розглядати вибір політичної орієнтації. Саме такий зміст вкладає у термін “політичний вибір” Г. Дилигенський [4, с. 225]. Він насамперед вирізняє груповий і особистий вибір, які в свою чергу поділяються на вибір людиною рівня й форм своєї залученості до суспільно-політичного життя, вибір конкретної суспільно-політичної позиції або ідейно-політичної орієнтації. Під політичною орієнтацією дослідник розуміє “уявлення людей про відповідні їхнім потребам цілі політичної діяльності й допустимі для них засоби досягнення таких цілей” [4, с. 250]. Учений стверджує, що політичні орієнтації є соціально-психологічним утвореннями, котрі поєднують у собі ціннісні, афективні й поведінкові установки. Характерною ознакою “вибору політичної орієнтації” автор називає можливість здійснити його навіть у випадку політичної несвободи. Тоді це буде психологічний вибір, що характеризується емоційним сприйняттям такої системи, вибором індивідуальної лінії поведінки в рамках цієї системи. Інакше кажучи, психологічний політичний вибір здійснюється за будь-якого типу політичної системи. Проте від характеру системи і типу політичної культури залежатимуть форми й рівні такого вибору. Вищою формою вибору, за Г. Дилигенським, є ідентифікуюча орієнтація, що означатиме усвідомлену ідентифікацію людини з певними цінностями, поглядами чи типами поведінки. Властивостями такого вибору можуть бути присутність або відсутність творчої компоненти у політичному самовизначенні, вплив на вибір референтної групи чи відсутність такого впливу [4, с. 252–253].

За Г. Дилигенським, політичний вибір або ж вибір політичної орієнтації допомагає людині сформувати власне ставлення до певних політичних подій або політичних персоналій. Однак під час виборів рядові громадяни стикаються зі ситуацією, коли варто чітко артикулювати свою позицію. Саме в рамках виборчого процесу вони найчастіше виявляють політичну суб’єктність і здійснюють електоральний вибір.

Серед українських дослідників термін “електоральний вибір” стосовно поведінки громадян під час виборів використовує С. Білоусов. На його думку, варто процес голосування розглядати “як частину процесу прийняття владних рішень. Зробити електоральний вибір – це висловити свою позицію щодо влади, її політики” [2, с. 7].

Чи не єдине ґрунтовне визначення електорального вибору знаходимо в дослідженні Р. Старовойтенка: “Це безпосередній акт делегування громадянами управлінських повноважень суб’єктам політичної влади шляхом голосування” [14, с. 8]. Тут наголошено на двох аспектах – важливості вибору як акту делегування повноважень, як можливості виборців вплинути на владні структури і на вагомості формальної складової, без чого вибір неможливий, – процедури голосування.

Отже, до властивостей “вибору” зараховуємо обов’язкову наявність альтернатив вибору та критеріїв вибору, котрі сформовані суб’єктом або дані відразу. Зауважимо також, що вибір є складною діяльністю, яка може тривати впродовж певного періоду часу, тобто є процесом. Електоральний вибір – динамічне явище і залежить від суб’єкта вибору та від загальних параметрів системи, в умовах якої цей вибір здійснюється. Підсумовуючи, можна констатувати, що ознаками електорального вибору є: 1) наявність альтернатив вибору, поданих у виборчому бюлетні; 2) тривалість у часі; (здійснюється впродовж усього електорального циклу); 3) обов’язкова вираженість в акті голосування на виборах; 4) особиста значущість і мотивованість; 5) залежність від ситуації вибору, тобто від законодавчо оформлених умов проведення виборів.

Формування електорального вибору відбувається не лише під час виборчої кампанії, а й у період між виборами. Періодом формування електорального вибору вважаємо так званий електоральний цикл. Термін “електоральний циклічний політичний процес” застосовує українська дослідниця Н. Ротар, визначаючи його як “впорядковану сукупність взаємодій політичних акторів, що відбуваються у логічній динамічній черговості та пов’язані з реалізацією владних інтересів, створенням і відтворенням політичних інститутів, здійсненням публічної політики” [13, с. 10]. Етапами електорального процесу є передвиборчий період, етап виборів та поствиборчий етап. Вони охоплюють проміжок від одних виборів до інших. У такому випадку формування електорального вибору відбувається впродовж електорального циклу як політичного часу від виборів до виборів. Одночасно, електоральний вибір можна охарактеризувати як ціннісно-орієнтаційну діяльність, що триває впродовж усього життя людини і не обмежується лише періодом виборчої кампанії чи моментом голосування. Взнявши до уваги перелічені ознаки й складові електорального вибору, під електоральним вибором розуміємо сформовані впродовж електорального циклу, на основі отриманої інформації, політичні пріоритети виборців, виражені у зовнішній дії – акті голосування на політичних виборах.

Отже, основними формами електоральної суб’єктності вважають електоральну поведінку, електоральну участь, електоральну діяльність та електоральний вибір. До форм електоральної поведінки й електоральної участі належать передусім дії рядових виборців у всіх складових виборчої кампанії. Натомість дії кандидатів і партій, їх команд, інших організаторів виборчої кампанії тощо доцільно означити як електоральну діяльність.

Список використаної літератури

1. Балл Г. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. Балл// Соціальна психологія. – 2005. – № 1 (9). – С. 3–13.
2. Білоусов С. А. Об'єктивна основа і суб'єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформується (на матеріалах Південно-Східного регіону України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути і процеси” / С. А. Білоусов. – К., 2002. – 19 с.
3. Выборы : избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации : словарь-справочник / авт. проекта и сост. В. Б. Арсентьев, С. Д. Баранов, Г. Н. Бутырин. – М. : Комитет по телекоммуникациям и средствам массовой информации города Москвы, 2003. – 240 с.
4. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология [Электронный ресурс] : учеб. пособие для высших учебных заведений / Г. Г. Дилигенский. – М. : Наука, 1994. – 304 с. – Режим доступа : http://ihtik.lib.ru/edu_4dec2005/
5. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности [Электронный ресурс]/ Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – №1. – С. 15–25. – Режим доступа : http://psylib.org.ua/books/_leond01.htm
6. Леонтьев Д. А. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования [Электронный ресурс] / Д. А. Леонтьев, Н. В. Пилипко // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 97–110. – Режим доступа : http://www.voppsy.ru/journals_all/issues/1995/951/951097.htm
7. Маренков А. В. Социально-психологические факторы электорального поведения (на примере современной России и стран СНГ) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психологических наук : спец. 19.00.05 “социальная психология” / А. В. Маренков. – Ярославль, 2004. – 22 с.
8. Охременко И. В. Электоральное поведение: теория вопроса: учебное пособие: в 2 ч. / И. В. Охременко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2002. – Ч.1. – 2002. – 52 с.
9. Пантин И. К. В чем же заключается выбор россиян? / И. К. Пантин // Политические исследования. – 2003. – № 6. – С. 156–157.
10. Пантин В. И. Электоральное поведение [Электронный ресурс] / В. И. Пантин // Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/69921.html>
11. Политическая энциклопедия : в 2 т. / [руков. науч. проекта П. Семигин]. – М. : Мысль, 2000. – Т. 1. – 750 с.
12. Политический менеджмент : учеб. пособие / под ред. В. И. Жукова, А. В. Карпова, Л. Г. Лаптева, О. Ф. Шаброва. – М. : Из-во Ин-та психотерапии, 2004. – 944 с.
13. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія / Н. Ю. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
14. Старовойтенко Р. В. Імідж політичної партії як чинник електорального вибору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути і процеси” / Р. В. Старовойтенко. – К., 2003. – 19 с.

THE THEORETICAL DEFINITION OF FORMS OF BEHAVIOR OF SUBJECTS OF THE ELECTORAL PROCESS

VictoriaBun'

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: victoriabyn@mail.ru*

The article represents the research of the essence and features of electoral participation and voting behavior. It was proved expediency of the distinction between “electoral choice”, “electoral behavior”, “electoral participation”, “electoral activity”, because there are different forms of behavior of subjects of the electoral process.

Keywords: the electoral choice, the electoral behavior, the electoral participation, the electoral activity.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФОРМ ЭЛЕКТОРАЛЬНОЙ СУБЪЕКТНОСТИ

Виктория Бунь

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической
науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: victoriabyn@mail.ru*

Исследуются суть и признаки, а также обосновывается целесообразность разграничения понятий “электоральный выбор”, “электоральное поведение”, “электоральное участие”, “электоральная деятельность” как различных форм проявления электоральной субъектности граждан.

Ключевые слова: электоральный выбор, электоральное поведение, электоральное участие, электоральная деятельность.